

INKLUZIVNO U GRAĐANSKO VASPITANJE

inkluzivni **civic**
pristup **inclusive**
obrazovanju **education**

PREDGOVOR

Ova brošura je zamišljena kao priručnik za nastavnike građanskog vaspitanja u srednjim školama u Republici Srbiji koji žele da deo programa građanskog vaspitanja posvete inkluzivnom obrazovanju dece sa invaliditetom.

Brošura je pripremljena u formi podsetnika svima koji predaju ili mogu da predaju građansko vaspitanje: nastavnicima i profesorima razredne nastave, pedagogima, psiholozima, profesorima istorije, geografije, srpskog i stranih jezika, muzičkog obrazovanja, svima koji su savladali program obuke za izvođenje nastave za odgovarajući razred (Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o vrsti stručne spreme nastavnika koji izvode obrazovno-vaspitni rad iz izbornih programa u osnovnoj školi, 2005).

Ovaj Priručnik će nadamo se podstaći one koji ga budu čitali da u svom radu budu kreativni i promišljeni, tražeći svoje odgovore na mnoga pitanja o inkluzivnom pristupu obrazovanju, pitanja sa kojima smo se mi tokom naše prakse susretali, tražeći naše odgovore na njih, sa manje ili više uspeha.

Inkluzija kao proces kroz koji smo prolazili i prolazimo, nam se čini vrednim iskustvom koje želimo da podelimo sa našim sadašnjim i budućim kolegama, borcima za ljudska prava, svima koji žele da ulože svoju energiju u izgradnju boljeg i kvalitetnijeg građanskog društva.

**Centar za razvoj
inkluzivnog društva**

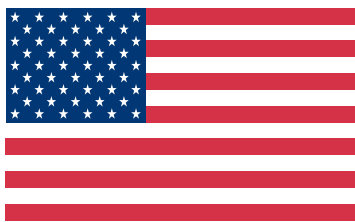

**FORUM MLADIH SA INVALIDITETOM
YOUTH WITH DISABILITIES FORUM**

Publikacija je nastala u okviru projekta „Inkluzivni pristup obrazovanju“, u realizaciji Foruma mladih sa invaliditetom i Centra za razvoj inkluzivnog društva.

Cilj projekta je da doprinese stvaranju jednakih mogućnosti za omladinu sa invaliditetom u srednješkolnom obrazovanju i da ostvari visokokvalitetnu, izbalansiranu podršku svim učenicima kako bi ostvarili svoj pun potencijal. Ideja partnera u ovom projektu je da se učine koraci ka stvaranju tolerantnog okruženja među učenicima u srednjim školama promocijom i unapređenjem inkluzivne nastave i inkluzivnog obrazovanja.

Projekat se realizovao u 5 gradova Srbije: Leskovac, Užice, Kragujevac, Subotica i Zaječar sa nastavnicima građanskog vaspitanja iz ukupno 16 srednjih škola. Teme seminara i radionica su bile fokusirane su na promociju inkluzivnog pristupa obrazovanju i njegovog uključivanja u nastavni plan i program građanskog vaspitanja u srednjim školama.

**UNITED STATES EMBASSY
SERBIA**

Stvaranje ove publikacije pomogla je Američka ambasada u Beogradu. Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost Foruma mladih sa invaliditetom i Centra za razvoj inkluzivnog društva i ne odražava nužno stavove donatora.

HVALA

Ova knjiga po svoj prilici nikad ne bi ugledala svetlo dana, da u njenoj pripremi nisu pomogli:

Tim Foruma mladih sa invaliditetom, tim Centra za razvoj inkluzivnog društva, Milica Marić, Ana Mesaroš, nastavnici škola iz Leskovca, Kragujevca, Zaječara, Subotice i Užica kojima dugujemo veliko hvala, za sav uloženi trud, savete i podršku u relizaciji projekta kojim ćemo uraditi još jedan korak ka osnaživanju mladih za inkluzivno obrazovanje

POSEBNO HVALA

Američkoj ambasadi u Beogradu

SADRŽAJ

INKLUZIVNO u GRAĐANSKO	05
JEZIK I TERMINOLOGIJA	07
MEDICINSKI MODEL vs SOCIJALNI MODEL PRISTUPA INVALIDNOSTI	09
Doprinos teme inkluzivnog obrazovanja na časovima građanskog vaspitanja za poštovanje ljudskih prava, nenasilja, tolerancije i nediskriminacije	11
Ciljevi radionica o inkluzivnom obrazovanju na časovima građanskog vaspitanja	13
Pristup radu i metode	16
Šta NISU radionice o inkluzivnom obrazovanju?	16
Uobičajeni tok radionice	20
Teme radionica za inkluzivno obrazovanje u sklopu nastave građanskog vaspitanja	20
Upoznavanje	21
Uvodne teme o inkluziji	22
Različitost	28
Predrasude	34
U meni je moć da promenim	35
Dajte učenicima šansu da urade evaluaciju radionica na temu inkluzije dece sa invaliditetom u obrazovanju	37
Igre	38
Poteškoće u radu	49
Škole koje su sarađivale u projektu	54
Literatura	55

INKLUZIVNO u GRAĐANSKO

Šta je inkluzivno obrazovanje?

Inkluzivno obrazovanje je najkvalitetniji vid obrazovanja za svu decu bez obzira na njihove različitosti ili sposobnosti. Kroz inkluzivno obrazovanje sva deca imaju pravo da uče zajedno, deca sa smetnjama u razvoju ne smeju biti odvojena od druge dece ili posmatrana kao manje važna.

Inkluzivno obrazovanje dece sa invaliditetom je njihovo ljudsko pravo!

Odrasli sa invaliditetom koji su pohađali specijalnu školu smatraju da su „preživeli“ segregaciju. Po važećim propisima u Republici Srbiji ne postoji ni jedan zakonski opravdan razlog za odvajanje dece u obrazovanju. Deca i treba da budu zajedno – uz prednosti i koristi za sve. Ne treba da ih štitimo jedne od drugih, nego treba da im omogućimo da uočavaju svoje mogućnosti, razlike i potencijale. Istraživanja pokazuju da deca koja su u inkluzivnom okruženju imaju bolja akademska i socijalna postignuća.

Za učenike sa smetnjama u razvoju čak iako pohađaju specijalne škole, dokazano je da ne postoji nijedan vid drugačije edukacije, brige ili tretmana koji ne može biti realizovan u redovnoj školi. Svakom detetu je potrebno obrazovanje koje će mu/joj pomoći da razvije socijalne veze i bude pripremljeno za redovan život. Po definiciji UNESCO, inkluzivno obrazovanje se odnosi na mogućnost škole da obezbedi kvalitetno obrazovanje svoj deci, bez obzira na njihove različitosti. Inkluzija se definiše kao proces prepoznavanja i odgovaranja na različite potrebe dece kroz povećavanje učešća u učenju, kulturnom životu i životu zajednice, kao i kroz smanjivanje isključivanja u/iz obrazovanja. Ovaj proces obuhvata promene i usaglašavanje sadržaja, pristupa, struktura i strategija u obrazovanju, podrazumevajući da sva deca školskog uzrasta treba da idu u redovnu školu, kao i da je odgovornost redovnog obrazovnog sistema da obrazuje svu decu. Škola treba da bude otvorena za sve učenike/ce,

uz posebno usmeravanje pažnje na decu sa smetnjama u razvoju i decu iz marginalizovanih grupa. Sva deca treba da budu deo školske zajednice bez obzira na njihove snage i/ili slabosti u pojedinim oblastima.

Prava svakog deteta moraju da budu uvažena i poštovana, a na državama je da obezbede jednake uslove za svu decu da se obrazuju.

Da bi se sprovela inkluzija u školi nastavnicima bi trebalo utiču na sledeće faktore u svom radu:

- Poboljšati kompetencije svih učenika
- Krojiti strategije prema potrebama svakog deteta
- Koristiti različite vrste ocenjivanja kako bi se pomoglo učenicima sa smetnjama u razvoju da napreduju
- Efikasno saradivati sa pomoćnim osobljem i roditeljima
- Prilagoditi nastavne planove i programe individualnim učenicima
- Usmeravati i podržavati sve učenike
- Voditi računa o kognitivnom razvoju i socijalno- emotivnom i moralnom razvoju svakog učenika
- Vezivati se za učenike i njihove porodice na međuljudskom nivou
- Prepoznati i poštovati kulturološke i individualne razlike
- Razumevati različite vrednosti koje poštuju učenici i njihove porodice
- Razvijati svest o vlastitim predrasudama i vrednostima
- Prepoznati kako pretpostavke nastavnika utiču na podučavanje i odnos sa različitim učenicima
- Razvijati kod sebe sposobnost da se prepoznaju posebne potrebe/ mogućnosti ili nemogućnosti/ učenika i da im se pruži pomoć ili da se traži pomoć
- Prepoznavati potrebe nadarenih učenika i da im se udovolji na odgovarajući način
- Ohrabrivanje interkulturalnog poštovanja i razumevanja među učenicima
- Tretirati sve učenike s poštovanjem, afirmisati njihovu čast i dostojanstvo

-
- Gajiti veru u edukativnost svakog deteta
 - Pomagati učenicima da se razvijaju u punopravne članove društva
 - Upoznati se sa konvencijama o pravima deteta i nediskriminaciji

Upoznati se sa terminologijom prema učenicima sa smetnjama u razvoju i pristupima invalidnosti

JEZIK I TERMINOLOGIJA

Način izražavanja je odlika kulture, ali i trenutnih društvenih tokova. Jezik je vremenom menjan, posebno kada je u pitanju terminologija koja se odnosi na osobe sa invaliditetom.

Pokret osoba sa invaliditetom ne favorizuje upotrebu reči invalid, jer je njen koren u latinskoj reči *invalidus*, što znači nejak, nemoćan, ne vredan.

Zalažemo se za primenu izraza osoba sa invaliditetom ili osoba sa hendikepom (osoba sa inekom dijagnozom npr paraplegijom i sl.) Ali, akcenat je na reči OSOBA.

1. Koji god izraz se kombinuje uz reč osoba sa....(hendikepom, invaliditetom, nekom dijagnozom i sl.) JE DOBAR IZRAZ ! Dakle OSOBA+ SA.....=OK
2. Izraz hendikepirana ili invalidna osoba označava da je kompletna osoba nefunkcionalna. Tako je hendikepirana (invalidna) organizacija neka organizacija koja ne radi dobro, za razliku od organizacije osoba sa hendikepom ili invaliditetom-koja ukazuje ko su njeni članovi i čime se bavi.
3. Ne oslovljavati ljude po dijagnozi. Paraplegičari, cerebralci i sl. već osobe sa paraplegijom, oštećenjem sluha, vida i sl....

-
4. Ne opisivati osobe sa hendikepom kao osobe sa posebnim potrebama, jer svi imaju svoje posebne potrebe (da li je i pušenje, ishrana npr. bez mesa ili.. ipak posebna potreba?), ali je način zadovoljavanja tih potreba različit. Svi imaju potrebu za kretanjem, samo što će se neko kretati brže ili sporije, a neko korišćenjem invalidskih kolica, neko biciklom, itd.
 5. Svako kada zatreba može i treba da koristi medicinske usluge, a ne samo osobe koje imaju invaliditet (ponekad ove osobe i manje nego oni koji nemaju invaliditet?!) zato je apsurd da se koriste izrazi i poređenja: “Zdravi - i oboleli”.
 6. Važno je da se uvek upotrebljava aktivan oblik “ KORISNIK/CA KOLICA” a ne “ VEZAN ZA KOLICA ili U KOLICIMA”

Uvek sa poštovanjem društva prema osobama sa hendikepom , ali i poštovanje osoba sa invaliditetom prema društvu, jer....nikome ništa “ne pripada”, svako, i osoba koja ima invaliditet i koja ga nema treba da se izbori za svoj položaj u društvu.

- POZITIVNO I SAMO POZITIVNO ☺ -

MEDICINSKI MODEL vs SOCIJALNI MODEL PRISTUPA INVALIDNOSTI

Tokom istorije, invaliditet je posmatran na različite načine, a odnos zajednice prema osobama sa invaliditetom se menjao. U društvu je danas opšte prihvaćeno da ljudi sa invaliditetom (uključujući i decu sa smetnjama u razvoju) generalno imaju manje prilika i niži kvalitet života nego osobe bez invaliditeta. Kakve aktivnosti i programe preduzimamo kako bi izašli na kraj sa teškoćama koje ljudi sa invaliditetom doživljavaju (ili kako bi se ove teškoće potpuno uklonile) zavisi od toga šta se smatra uzrokom ovih teškoća. Postoji više različitih načina da se objasni šta prouzrokuje teškoće i korišćenje ‘modela’ ih može ilustrovati. Sami modeli služe i kao osnov različitih pristupa u definisanju praktičnih politika i strategija i zakonskih okvira kojima se poboljšava položaj osoba sa invaliditetom.

Medicinski model je stav koji posmatra invaliditet kao medicinski problem koji treba da se reši, ili kao bolest koja treba da se “izleči”. Razvojem medicine, razvio se i stav da osobu i stanje u kome se nalazi (“oštećene”, “bolesne”) treba “popraviti” i izlečiti korišćenjem medicinskih intervencija, terapija i rehabilitacija. U tom procesu ključnu (a ponekad i jedinu) ulogu imaju različiti profesionalci i stručne službe. Ovaj model definiše osobe sa hendikepom prema njihovom stanju i oštećenju, fokusiran je na pojedinca i ne uzima u obzir fizičke i socijalne barijere i stavove koji doprinose odnosu zajednice prema osobama sa hendikepom.

Socijalni model posmatra invaliditet kao posledicu uticaja fizičkih, komunikacionih i društvenih prepreka i stavova koji onemogućavaju učešće osoba sa invaliditetom u životu zajednice ravnopravno sa drugima. Unapređenje kvaliteta života u okviru ovog modela usmereno je na uklanjanje barijera koje stvara društvo ili koje postoje u okruženju i koje ograničavaju osobu u učešću u zajednici i ostavljanju ljudskih prava. **Socijalni model se zasniva na izjednačavanju mogućnosti, nediskriminaciji i uvažavanju**

različitosti. Aktivnosti koje se preduzimaju uključuju promene u zakonskim okvirima ka poštovanju ljudskih prava, uklanjanju komunikacijskih i fizičkih prepreka, samozastupanje i uključivanje samih odraslih i mladih ljudi sa invaliditetom, roditelja i celokupne zajednice, organizacija civilnog društva koje se bave ljudskim pravima itd.

Socijalni model podrazumeva inkluzivno obrazovanje kao proces promena sistema obrazovanja u kome su barijere sistematski uklanjaju, a u obrazovnim institucijama se stvara atmosfera podrške, uvažavanja i prihvatanja učenika i učenica bez obzira na različitosti.

DOPRINOS TEME INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA NA ČASOVIMA GRAĐANSKOG VASPITANJA ZA POŠTOVANJE LJUDSKIH PRAVA, NENASILJA, TOLERANCIJE I NEDISKRIMINACIJE

Ono što u nedostatku boljeg termina zovemo radionicama na temu inkluzivnog obrazovanja sa učenicima koji pohađaju građansko vaspitanje podrazumeva rad u formi seminara ili seta od nekoliko radionica (čije primere dajemo u ovom priručniku) na kojima izvor znanja predstavljaju kako učenici i učenice, tako i sami nastavnici.

Učešće na radionicama bi trebalo biti potpuno dobrovoljno, motivisano ličnom željom i potrebom, ali za učenike koji pohađaju nastavu građanskog vaspitanja, radionice na temu inkluzivnog obrazovanja, mogu samo da dovedu do pozitivnih promena u cilju sprovođenja programa nenasilja u školama.

Tema seta radionica o inkluziji jeste inkluzija u školama, ali tema su prevashodno ljudska i dečija prava, konflikti na društvenom nivou, konflikti u grupama i u zajednici. Ako se sprovode po navedenim ciljevima i sadržaju, radionice će učenicima ukazati na potrebu da rade na sebi, da se suoče i preispitaju sopstvene predrasude, probleme, slabosti i jake strane kada govorimo o poštovanju različitosti.

Opšteprihvaćeno viđenje različitosti, kao pojma u kojem se po pravilu pojavljuje fizička različitost, jeste odraz iskustva koje je sakupljeno i istovremeno odraz nedostatka veštine, znanja i spremnosti da se različitost prihvati kao neizbežna pojava u međuljudskoj interakciji, čijem se poštovanju može prići uz pristanak na proces prihvatanja koji često zna biti bolan i težak.

Situacija u kojoj se nalaze osobe sa invaliditetom u Srbiji odaju sliku nemoći da se njihovoj inkluziji u društvo priđe bezrezervno, već su predrasude os-

tajale da tinjaju i dalje i da rezultiraju problemima u procesu zapošljivosti, rada, društvenog života ili prava na porodicu osoba sa invaliditetom.

Rad sa mladima u osnovnim i srednjim školama na prihvatanju različitosti u svojim školama tokom inkluzije u obrazovanju predstavlja glavni element u procesu izgradnje građanskog društva, ali to je rad koji zahteva puno vremena, strpljenja, veštine i snage (kao i materijalnih resursa i podrške).

Isključivanje dece iz redovnog obrazovnog sistema i njihovo odvajanje u specijalne škole jeste nasilje!

CILJEVI RADIONICA O INKLUZIVNOM OBRAZOVANJU NA ČASOVIMA GRAĐANSKOG VASPITANJA

*šire sagledavanje invaliditeta i bolje razumevanje potencijala osoba/učeni-
nika/ca sa invaliditetom*

- Analiza terminologije, pristupa invaliditetu i razumevanje mehanizama konflikta koje izaziva različitost tih učenika/osoba na društvenom nivou.
- Senzibilizacija za prepoznavanje formi nasilja u društvu, posebno strukturnog nasilja kakvo je nepristupačnost okruženja prema osobama sa invaliditetom.
- Otvaranje mogućnosti akcije za kreativno i konstruktivno suprotstavljanje postojećoj nepravdi

razvoj veština potrebnih u procesu razumevanja bogatsva različitosti

Razvoj veština komunikacije, saradnje, ophođenja sa emocijama, sa predrasudama, sa različitostima, sa ličnom moći i odgovornošću, su važne veštine potrebne za konstruktivno razumevanje da je bogatstvo društva upravo u različitostima! Radionice na temu inkluzivnog obrazovanja teže da otvore proces preispitivanja svakog učesnika/učenika kroz aktivno učešće i međusobnu interakciju, u kojem oni sami preispituju i traže modele ponašanja koji bi bili u skladu sa njihovim sopstvenim osećajem odgovornosti i njihovim sopstvenim sistemom vrednosti, a nema sebi za cilj da ih preoblikuje ili prilagodi unapred određenim modelima ponašanja.

Radionice treba da imaju strukturu koja omogućava i podstiče otvaranje procesa razjašnjavanja i preispitivanja, umesto da nudimo spremne odgovore na sva pitanja kroz znanje odraslih nastavnika ili voditelja radionice, trenera itd. Učenici treba budu podstaknuti na preispitivanje sebe i drugih,

na proces davanja i primanja konstruktivne kritike, koji je moguć u atmosferi poverenja i osećaja odgovornosti za sam tok rada. Bez aktivnih učesnika radionicu bi teško mogli da realizujete!

Konkretni ciljevi:

stvaranje podloge za proces razumevanja različitosti

- upoznavanje stavova, potreba i mogućnosti dece i učenika sa invaliditetom
- pružanje prilike da dođe do dijaloga
- traženje zajedničkih interesa i međusobno definisanje ciljeva
- suočavanje sa različitim viđenjima novije i starije istorije kada je reč o pristupima invalidnosti
- ostvarivanje saradnje u izgradnji budućnosti

razvijanje svesti o ljudskim pravima

- razvijanje svesti o strukturnom nasilju (nepristupačno okruženje, nepoštovanje pristupa u informacijama za slepe ili učenike/osobe oštećenog sluha...)
- razvijanje svesti o pravima manjina
- razvoj svesti o ulogama polova u društvu
- refleksija sopstvene uloge u društvenim kretanjima

preispitivanje sopstvenih predrasuda

- slušanje, davanje prilike drugima da iznesu svoje mišljenje
- razvijanje sposobnosti posmatranja problema iz različitih uglova
- razvijanje tolerancije prema marginalnim društvenim grupama
- razvijanje tolerancije prema drugim kulturama
- razvijanje tolerancije prema drugačijim političkim stavovima

razumevanje emocija i njihovo prihvatanje

- podsticaj da učenici/ce razumeju osećaje drugih i svoje sopstvene osećaje
- posticaj na razmišljanje o drugim idejama i konceptima, potencijali-

-
- ma, mogućnostima, od onih koji su njima poznati
- razvoj svesti za sakrivene, neizgovorene osećaje koji se javljaju u društvu, na poslu, među prijateljima i u porodici, te učenje ophođenja sa istim
 - podržavanje procesa učenja jedno od drugog, kroz razmenu iskustava i mišljenja
 - pokušaj menjanja ukorenjenih normi ponašanja koje podstiču ugrožavanje ljudskih prava
 - pokušaj menjanja ukorenjenih normi ponašanja u konfliktima

izgradnja i osnaživanje ličnosti

- vežbanje kritike i samokritike
- razmišljanje o sopstvenim jakim i slabim stranama
- razvoj svesti o potisnutim osećanjima
- preispitivanje važećih društvenih normi i sopstvenog stava o njima
- razvoj samopouzdanja, na bazi poštovanja ličnosti i prava drugih

efekat multiplikacije, kroz motivaciju učesnika da naučeno primene u svojim sredinama

- osposobljavanje učenika da principe poštovanja ljudskih prava i različitosti osoba sa invaliditetom primene u svojoj školi i porodičnom životu
- motivisanje za prenošenje stečenih znanja na druge motivisanje za angažman u procesu demokratizacije, zaštiti ljudskih prava

Pristup radu i metode

Radionice na temu inkluzivnog obrazovanja sa učenicima na časovima građanskog vaspitanja otvaraju mnoga pitanja relevantna za ophođenje sa idejom razumevanja ljudskih prava, različitosti u društvu i razvoj veština definisanih od strane učesnika kao potrebnih za uspešan proces razrade.

Metode koje se koriste u treningu treba da su aktivnog i participativnog karaktera, što istovremeno oslikava i tezu da su razlike u mišljenju obogaćujuće, te da njihovo bolje poznavanje pomaže razumevanju i na taj način utiče i na naše ponašanje. Kreativnost i senzibilitet učenika osposobljavaju za komunikaciju i pristup ideji inkluzivnog obrazovanja kao ljudskog prava na konstruktivan način. Važan element radionice je i momenat prenošenja odgovornosti na učenike/ce za tok radionice, dok istovremeno predavač zadržava odgovornost za strukturiranje procesa. Samu dinamiku procesa u velikoj meri određuju učenici/ce svojim angažmanom, dok se voditelji tj. nastavnici prilagođavaju potrebama i interesima grupe. U pravilu se ovakvim pristupom i osiguravanjem prostora za uključenje svih prisutnih, postiže efekat osnaživanja dece da iznesu svoje mišljenje i osećaje, osećajući pritom da im se pridaje jednaka važnost kao i ostalima, ohrabreni da preuzmu inicijativu i odgovornost.

Šta NISU radionice o inkluzivnom obrazovanju?

Radionice o inkluziji nisu škola u kojoj učenici nekritično prihvataju sadržaje koji im se prenose. Ovakve radionice ne treba da daju recepte za rešavanje inkluzije u obrazovanju na novou društva. Nastavnici ne mogu dati odgovor na pitanja o mogućnosti razrešavanja ličnih konflikata koje pojedinci imaju kada je reč o ljudskom pravu na redovno obrazovanje dece i mladih sa invaliditetom, oni su tu da potstaknu i podrže konstruktivan odnos prema razumevanju potencijala, mogućnosti i različitostima.

Ovakve radionice neće podstaći samo prijatne doživljaje ili harmoniju grupe, što bi u pravilu značilo površnost u radu, već će učesnici iskustveno proći i situacije sa kojima imaju poteškoće.

Tokom radionica u našoj dosadašnjoj praksi često se suočavamo sa suzama i bolom koje deca osećaju kada se govori o nemoći, nepoštovanju ili ne razumevanju drugih sa invaliditetom!

Nastavnici građanskog vaspitanja su preduslov za dobar rad:

Da li ste sebe zapitali u dosadašnjim radionicama koje ste imali sa vašim učenicima:

- Da li mi je potreban-a asistent/asistentkinja ili ja to mogu sam/a?
- Koja očekivanja imam od grupe učenika/ca?
- Kakav dogovor o radu želim?
- Koliko vremena mi je potrebno za dogovor i pripreme za radionicu?
Da li se ima vremena za to?
- Na kojim poljima se osećam sigurnim?
- Šta volim da radim tokom radionice?
- Šta mi ne leži?
- Koji deo radionice bih rado predao nekom drugom (za pripremu i glavno vođenje)?
- Koja je veličina grupe učenika?
- Koja je starost grupe učenika?
- Kakav je odnos muški i ženski pol učenika/ca?
- Kakva prediskustva imaju učenici sa kojima radim?
- Iz koje sredine dolaze, da li su to sve neka dobra i mirna deca?
- Dolaze li svi na časove građanskog vaspitanja dolaze dobrovoljno?
- Poznajem li i lično neke učenike-ce, kakvog uticaja to može imati?
- Kakve informacije su im prosleđene unapred?
- Koji cilj imam?
- Koja pitanja želim da otvorim?
- Na koji način se nadovezujem na već urađeno, odnosno na prediskustva učenika-ca?

-
- Koja metoda bi bila primerena u odnosu na cilj, prediskustva i očekivanja učenika i moja lična? Zašto?
 - Da li odabir metoda upućuje samo na verbalnu komunikaciju?
 - Koliko kreativnosti dopušta izabrana tema?
 - Kakav je odnos između individualnog rada, rada u maloj grupi i rada u plenumu?
 - Kako sastavljam male grupe?
 - Kako strukturiram rad u celoj grupi?
 - Ima li vremena za otvorena pitanja?
 - Koliko ličnog doprinosa (inputa) želim dati i zašto?
 - Kakav je moj stav/iskustvo po pitanju teme radionice?
 - Kod kojih tačaka osećam nesigurnost?
 - Sa kim se mogu konsultovati oko programa?
 - Kako izgleda vremenska struktura radionice, koliko slobodnog vremena i zašto?
 - Jesam li spreman-a na promenu programa?
 - Koliko odgovornosti želim preneti na grupu?

Ostalo

- Na kojem mestu se održava radionica (u školi, holu, učionici ili napolju?) i kakvom uticaju su učenici-e izloženi tamo?
- Kako izgledaju radne prostorije?
- Kakav radni materijal je potreban?
- Kakva iskustva želim podstaći?
- Sakupljanje materijala (tekstovi, vežbe, igre, primeri itd)
- Kakvu reakciju grupe očekujem? (buđenje bolnih iskustava?)
- Koja pitanja želim otvoriti kroz interakciju grupe u vežbi?
- Da li očekujem emocionalne reakcije u grupi, koje bi zahtevale vremena za oslobađanje i tako uzele puno vremena? Kada se mogu otvoriti zacrtana pitanja?
- Koje teške teme dodirujem i u kojoj fazi radionice?
- Da li su potrebne neke dodatne igre opuštanja?

U svakom slučaju na početku utvrdite dogovor o radu:

- Samopoštovanje i poštovanje drugih
- Spremnost na slušanje i razumevanje drugih
- Prepoznavanje i zadovoljenje sopstvenih potreba, bez ugrožavanja drugih
- Saradnja
- Otvorenost i kritičnost
- Spremnost na preispitivanje sopstvenog ponašanja i sopstvenih stavova, na rad na sebi
- Istrajnost u procesu
- Mašta, kreativnost, užitek

Uobičajeni tok radionice

- **Krug „Kako se osećam?“** (pitanje u plenumu na koje dogovara svako ko želi)

Ovakvim krugom se obično počinje i završava radionica. U tih nekoliko minuta se daje prilika

svima da kažu ukoliko se osećaju loše iz bilo kog razloga ili posebno dobro, što je važna

informacija svima kako npr. ne bi bilo nagađanja zbog čega je neko povučen u radu i sl.

- **Uvodna igra** Uvodna igra posebno ujutru služi za dizanje energije i koncentracije.
- **Kratak usmeni uvod, predstavljanje radne teme**
- **Razrada teme (vežba-e)**
- **Evaluacija vežbe-i** (odmah nakon vežbe),
- **Evaluacija celokupne radionice**
- **Izlazna / završna igra**

Teme radionica za inkluzivno obrazovanje u sklopu nastave građanskog vaspitanja

Teme radionica koje smo ovde opisali, već su bile realizovane tokom dugogodišnje prakse tima organizacije CRID na temu inkluzivnog

obrazovanja. Poreklo metoda korišćenih u radionicama je teško utvrditi, kako su one uglavnom adaptacije vežbi i igara naučenih na raznim stranama, a neke od njih i plod kreativnosti timova.

Većina predloženih radionica sadrže elemente koji se mogu veoma lako primeniti i u radioničarskom radu sa starijim učenicima (u višem ili visokom obrazovanju) iako su odrađene sa decom starijih razreda osnovne škole (osmi razred) i sa učenicima/ama srednjih škola širom Srbije.

Za sve navedene vežbe i igre važi da se mogu menjati i prilagođavati. Šta više, preporučujemo prilagođavanje metoda grupi i timu sa kojima se radi.

Upoznavanje

Primeri radionica za upoznavanje ukoliko radite sa učenicima škole koji su iz različitih odeljenja (ili iz različitih škola)

Da bi se učenici opustili prođite sa njima nekoliko minuta na igrama upoznavanja.

- **Igrica: Vetar duva za sve one koji...** Stolice stoje u krugu, a njihov broj je za jedan manji od broja učesnika-ca. Svi sede osim jedne osobe koja stoji u centru. Ta osoba kaže “Vetar duva za sve one koji...” (npr. “koji žive u Evropi”), a svi koji ispunjavaju taj “uslov” treba da promene mesto, odnosno nađu novu stolicu. Osoba koja ostane bez stolice staje u centar kruga i zadaje novi „uslov“. *Ova igra unosi puno energije i opušta grupu*
- **Drvo očekivanja** Svi prisutni dobijaju papiriće sa dve različite boje. Na te papiriće mogu napisati: Šta bih voleo-volela da se

dogodi na ovoj radionici? Šta ne bih voleo-volela da se dogodi na ovoj radionici?: *Cilj ove vežbe je da se eksponiraju strahovi i nade učesnika pred celom grupom, što istovremeno jeste i poziv i pomoć drugima da izgovoreno uzmu u obzir. Ispisivanje očekivanja na papir je korisno i radi korišćenja u krajnjoj evaluaciji treninga putem poređenja dobijenog sa očekivanim, a i kao podsetnik vama kao nastavniku i samim učesnicima tokom radionice.*

- **Igra: Traženje ruke na slepo** Svi učesnici se podele u parove i potom zatvaraju oči. Svaki par se rukuje i treba nakon rukovanja da pusti ruku svoga para i da se prošetaju po prostoriji. Zadatak svakog od učesnika je da pronađe svog para, prepoznavanjem istog rukujući se s njim ponovo. Kada se par ponovo pronađe, mogu otvoriti oči. Važno uputstvo je da svo vreme bude tišina. *Ova vežba je je neverbalna i time sena neki način pripremaju učesnici za ono što sledi, tj. da radionica na temu inkluzije ne sme da bude zasnovana samo na verbalnoj komunikaciji, već da zahteva više od toga.*

Uvodne teme o inkluziji

Primeri uvodnih tema radionica o inkluziji

Komunikacija: Brainstorming. *Šta mi se dopada/ne dopada u komunikaciji sa drugima?*

- Šta mi se dopada u komunikaciji sa drugima?
- Šta mi se ne dopada u komunikaciji sa drugima?

Na podu se nalaze dva hamer papira, svaki od njih naslovljen sa po jednim od prethodnih pitanja i gomila flomastera. Učesnici po tim papirima pišu “odgovore”.

Predrasude: Barometar stavova. Koristeći barometar (sa polovima “slažem se” i “ne slažem se”) pronalaze se parovi koji imaju različita mišljenja + jedan posmatrač. Odrede se dva pola u prostoriji, npr. jedan zid predstavlja maksimalno slaganje sa određenom izjavom, a suprotni zid maksimalno neslaganje sa izjavom. Kada voditelj radionice pročita izjavu, učesnici se postavljaju u barometar svojim telima, tako što će svako stati na mesto koje odražava njeno/njegovo slaganje ili neslaganje (sve pozicije između dva ekstrema se mogu zauzeti)

Izjave za barometar:

- U vojsci se postaje čovek.
- Svako dete bi trebalo da ide u školu u kojoj bi bilo u većini.
- Pranje veša je ženski posao.
- Svako ima posebne potrebe
- Pojedinaac ne može da menja svet

Podelite učenike u grupe po dvoje i recite im da konstruktivno razgovaraju o tome zašto su stali na određeni pol „barometra“. Govori samo jedan, drugi ga sluša, a posmatrač nema pravo da govori.

Evaluacija vežbe:

Koliko ti je bilo teško držati se pravila?

Kako ti je bilo slušati sagovornika, a ne prekidati ga?

Da li si istovremeno, dok je tvoj partner govorio, razmišljao-la o svojim argumentima?

Koliko imate utisak da vas je partner razumeo i saslušao?

Da li su oba sagovornika imala jednako vremena da govore?

Šta su posmatrači primetili?

Koliko je posmatračima bilo teško samo slušati, a ne uključiti se u razgovor?

Uvedite učenike/ce da povežu situaciju u kojoj su deca sa invaliditetom: kao posmatrači, kao neko ko je na drugoj strani „barometra stavova“.

Podelite im štampani materijal i terminologiju i pristupu invaliditetu i to je vreme za pauzu ili kraj časa.

Da li ste za timski rad!? Primer (jedna od milion primera vežbi o timskom radu 😊) Smartie igra

Opis: Cela grupa sedne u polukrug i svako uzme jednu manju posudu ispred sebe. Voditelj-ica ima kod sebe veći broj (par stotina) bombonica, koje pušta u opticaj tako što dodaje dvadeset bombonica prvoj osobi u polukrugu. Ta prva osoba može zadržati koliko god bombonica želi (ne mora nijednu), a ostatak prosleđuje osobi pored sebe, koja ima isto pravo zadržavanja bombonica po svom nahođenju (može i sve zadržati) a ostatak prosleđuje dalje. Zadnja osoba u polukrugu postupa takođe po svom nahođenju, ali se broj bombonica koji se prosledi nazad voditelju-ici, sa njegove/njene strane uvećava dvostruko i ponovo daje prvoj osobi. Komunikacija u grupi je dozvoljena tokom vežbe. Ali se redosled sedenja i redosled dodavanja ne sme menjati.

Evaluaciona pitanja na kraju vežbe: Koliko ste zadovoljni procesom, šta vam je smetalo i zašto?

Kako se osećaju oni koji imaju najmanje bombonica, a kako oni sa najviše?

Percepcija: je jako važan uvod u rad sa decom na temu inkluzije jer nam pokazuje faktore koji utiču na percepciju (doživljaj) ali i kod učenika osvešćuje važnosti prihvatanja različitih percepcija:

Primer radionice

- **5 minuta tišine**

Koncentracija na zvukove van prostorije, a zatim na zvukove u prostoriji, u tišini.

- **Crteži**

Šta vidite?

Na crtežima se mogu videti različite stvari, pa poređenje viđenog služi osvešćavanju različitosti u percepciji.

- **Priča Crvenkapica**

Priča iz vukovog ugla, pročitana u plenumu.

Evaluaciono pitanje: Šta mislite o ovoj priči, šta vam ona govori?

- ***Crtanje po leđima u krugu***

Svi stoje u krugu. Jedna osoba počinje nacrtavši nešto jednostavno susedu na leđima (sami izaberu šta će to biti i ne kažu šta crtaju), zatim on-a crta sledećem u krugu onaj crtež koji je primio-la itd. Kada se obiđe pun krug, svako na papiru nacрта ono što je nacrtao na leđima svog suseda, te svako stavi svoj crtež ispred sebe.

Napravimo zidne novine: **Zidne novine: Od čega zavisi percepcija?**

- *sposobnost uočavanja i prenošenja bitnih činjenica*
- *trenutno psihofizičko stanje*
- *cilj / očekivanja*
- *pažnja*
- *sposobnost slušanja*
- *zanimljivost teme i oštine čula*
- *iskustva*
- *lične emocionalne umešanosti*

Povežite „Zidne novine“ sa mogućnostima dece sa smetnjama u razvoju: Kakva je percepcija učenika koji ne vidi, ne čuje, ne hoda...Postavimo se u tuđe cipele. Zašto im je teže? U čemu je naša uloga da bi se prevazišao problem? Na koji način je moguće prevazilaziti ovaj problem?

Napomena:

Radionica na temu percepcija ne predstavlja veliki napor, a neophodna je radi osveštavanja postojanja više istina u zavisnosti od ugla iz kojeg se gleda.

Materijal:

Priča o Crvenkapi iz vukovog ugla

Živeo sam u šumi. To je bio moj dom o kojem sam se brinuo i stalno se trudio da ga održim čistim i urednim. Jednog sunčanog dana, dok sam uklanjao ostatke hrane koje su ljudi ostavili za sobom, začuh korake. Pogledavši iza

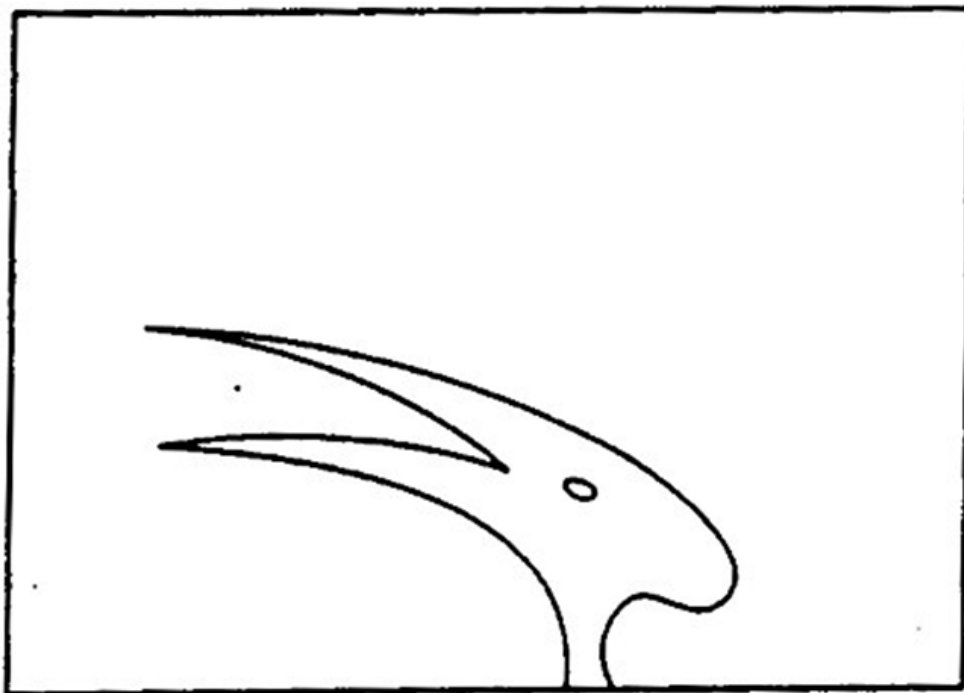
drveta ugledao sam jednu devojčicu sa korpom kako ide putem. Odmah mi se učinila sumnjivom, zato što je bila tako čudno obučena, sva u crvenom, sa maramom na glavi, kao da je želela da je ne prepoznaju. Iako znam da se o ljudima ne treba suditi na osnovu njihovog izgleda, ona je bila u mojoj šumi i činilo mi se ispravnim da saznam malo više o njoj. Upitah je ko je ona, odakle dolazi i tako neke druge stvari. Prvo mi je bezobrazno odgovorila da ne razgovara sa nepoznatima. Ja nepoznat? Ja koji sa celom svojom porodicom živim u ovoj šumi sam nepoznat!? U tom se ona malo umirila i ispričala mi priču o njenj baki. Baka je bila bolesna te joj je ona nosila ručak. Zapravo mi se devojčica učinila iskrenom osobom i pomislih kako bi bilo dobro da se malo privede redu i nauči da nije lepo da se kroz tuđe kuće šunja tako sumnjivo obučena. Pustih je da ide svojim putem, ali požurih prečicom do kuće njene bake. Kada sam sreo baku objasnio sam joj celu situaciju, na šta se ona složila sa mnom da bi dobro bilo da joj unuka nauči da se malo obzirnije ophodi prema drugima. Dogovorili smo se da se ona sakrije ispod kreveta dok je ja ne pozovem.

Kada je devojčica stigla, pozvao sam je u spavaću sobu, gde ležah obučen u odeću njene bake. Zarumenjenih obraza ušla je u sobu i smesta napravila jednu uvredljivu primedbu na račun mojih ušiju. I ranije mi se dešavalo da me neko uvredi, te sam pokušao da ne pridajem važnost tome i jednostavno prokomentarisah da mi moje velike uši služe da bih je bolje čuo. Ono što sam time hteo kazati je da mi je ona simpatična i da bi trebala malo da pripazi kako se izražava. Ali, ona odmah potom napravi jednu šaljivu zamerku na račun mojih očiju. Vama je sigurno jasno da se moji osećaji za malu devojčicu naglo počеше menjati, te ona od simpatične osobe u mojim očima, odjednom postade jedno vrlo neprijatno stvorenje. Međutim kako bejah iskusan u uzdržavanju od besa, ja joj samo rekoh kako mi moje velike oči služe da je bolje vidim. Njena sledeća uvreda je stvarno prevršila svaku meru. Ja i inače imam problema sa svojim velikim zubima i ta devojčica stvarno nije imala ništa pametnije da mi kaže no da me na podseti na moje velike zube. Znam da nije trebalo tako impulsivno da reagujem, ali skočio sam sa kreveta i zarežao na nju, kako će mi moji veliki zubi dobro poslužiti da je pojedem! Moram odmah jasno da vam kažem da jedan vuk nikad ne bi pojeo jednu devojčicu. To svako zna. Ali na moje iznenađenje to blesavo

devojče poče da trči kroz kuću i da vrišti. Potrčah za njom u pokušaju da je smirim, skinuo sam i bakinu odeću sa sebe. No, odjednom se začu lupa i na vratima se pojavi šumar, čovek od svoja dva metra visine, sa sekirom u rukama. Ugledavši ga shvatih da se nalazim u velikoj nevolji. Brzo sam iskočio kroz prozor i pobegao. Bilo bi lepo kada bi tu bio kraj priči, ali baka nikada nikome nije ispričala moju stranu priče. Uskoro se raširi glas da sam ja jedno užasno stvorenje kojem se ne može verovati. Ne znam šta se kasnije zbilo sa devojčicom, ali mogu vam reći da sam ja do kraja svog života ostao nesretan.

Crteži:

Različitost

Primeri radionica: Razumevanje različitosti

Ciljevi radionice su: razumevanja bogatstva različitosti, analiza situacije kada se različitosti u društvu ne poštuju, otvaranje mogućnosti shvatanja različitosti kao šanse za dobre društvene promene, razumevanje važnih faktora koji utiču na proces od razumevanja različitosti do poštovanja ljudskih prava

Glavna pitanja:

- Kakve različitosti u društvu postoje?
- Kakva je veza između poštovanja prava na različitosti i ljudskih prava?
- Koji modeli ponašanja u sukobu sa različitostima se prepoznaju?
- Šta je sve utkano u konflikt sa različitostima u društvu i zbog čega taj konflikt nastaje?
- Kakve uobičajene uloge strana u konfliktu kod nepoznavanja različitosti su prepoznatljive?
- Šta mi se ne dopada u mom ponašanju kada govorimo o različitostima i kako to mogu da promenim

Vežba: *Crtačka bitka*

Svi u grupi se podele u parove, tako što će u svakom paru jedna osoba biti „A“, a druga osoba „B“. Učesnici se zamole da tokom vežbe ne razgovaraju. Osobe „A“ se pozovu u jedan ugao prostorije i kaže im se da im je zadatak da nacrtaju grad u smiraj dana. Osobama „B“ se kaže da im je zadatak da nacrtaju plažu sa kupačima. Vreme trajanja vežbe se ograniči na 5 minuta. Potom parovi sedaju zajedno i da im se jedna olovka, uz uputstvo da držeći olovku zajedno trebaju da nacrtaju sliku.

Evaluaciona pitanja:

- Kako vam je bilo dok ste crtali?
- Šta ste osećali i razmišljali?
- Kako ste se ponašali kada je postalo jasno da vam se zadaci sukobljavaju?

Vežba. *Život na ostrvu*

Učenici se podele u male grupe (5-6 osoba). Kaže im se da se nalaze na pustom ostrvu i da nema načina da ga napuste. Radi organizovanja zajedničkog života treba da se dogovore i uspostave zajednički sistem pravila. Svaka mala grupa ima 10 minuta vremena da se dogovori o svojim pravilima, koja se potom prezentuju pred svima. U sledećem koraku se zamoli da iz svake

grupe jedna osoba volontira(ili da nešto pomogne nastavniku/ci). Volonteri se izvedu van prostorije i obaveste se da će svako od njih biti poslan na neko novo ostrvo, sa uputstvom da se odmah po dolasku na to ostrvo ponašaju u potpunom neskladu sa pravilima življenja tog ostrva, te da pokušaju da ih promene ili bojkotuju. Nakon 10 minuta boravka „pridošlica“ na svojim novim ostrvima se vežba završava i evaluira.

Evaluaciona pitanja:

- Kako se grupa (svaka) nosila sa konfliktom koji je nastao zbog različitih stavova i gledišta „pridošlice“
- Kako su se „pridošlice“ osećale u svojoj ulozi kršitelja pravila nekog ko je „upao“ sa strane, a kako „starosedeooci“ kada je došlo do nepoštovanja njihovog sistema?
- Ko je bio u ulozi da razume različitost u ovoj vežbi?
- Ko je u vežbi bio u ulozi nasilnika?
- Kakve veze ovo ima sa stvarnim životom?

Zašto povezujemo ovu vežbu sa inkluzivnim obrazovanjem?

Da li neko želi da govori i od drugim vidovima različitosti?

Postavite pitanje gupi:

- Da li su deca koja su godinama smeštana u specijalne škole, zapravo rtve nasilja zbog toga što društvo nije razumelo njihovu različitost, potencijale i mogućnosti?
- Da li učenici znaju za strukturno i lično nasilje?

Poštovanje različitosti i razumevanje pojma nasilje:

Posle odgovora grupe ocenite putem sledećih izjava da li grupa vaših učenika razume šta je to nasilje. Učenici svaku izjavu mogu oceniti „jeste nasilje“ ili „nije nasilje“

Izjave:

1. Crnački narod je zaostao
2. Korisnik kolica je pozvan na proslavu gde nije prilagođen toalet.
3. Grupa mladića u kafeu glasno ismeva čoveka u jednostavnom odelu i blatnjavim cipelama, koji sedi za stolom pokraj njihovog.
4. Osoba korisnik invalidskih kolica je pozvana u instituciju u kojoj je ulaz samo preko stepeništa.
5. Nastavnik kažnjava učenika koji neće da kaže ko je razbio prozor.
6. Smeta mi kada neko ne čuje i pita uvek "molim" "šta kažeš"
7. Prosjak vuče prolaznike za rukav.
8. Pranje veša i sudova je ženski posao.
9. U ratu je uvek jedna strana kriva.
10. Grupa ljudi koji rade zajedno zabranjuje jednom kolegi da puši u kancelariji.

Razgovarajte sa učenicima o ovim izjavama, zbog čega je neka izjava za njih nasilje ili zbog čega nije nasilje.

Naša iskustva, izjave o učenicima srednjih škola o nasilju:

- *Ja ne vidim da je nasilje ako nekoga usmere da ide u školu gde su većina onakvih kakav je on. Ja da ne vidim voleo bih da idem u školu sa decom koja ne vide, sa ovima bi mi bilo teško.*
- *Mi svi govorimo o diskriminaciji a to je samo rezultat nasilja. Kada u kući kažemo "Mami tata pomaže u kućnim poslovima" mi govorimo o jednom vidu stereotipa koji može da dovede do nasilja nad ženama. Isto tako kada kažemo "Učenici koji ne mogu da trče ne treba da su sa nama na časovima fizičkog" mi smo podstakli nasilje kojem će ovakve osobe tokom života da budu izložene.*
- *Ja sada razmem da nije nasilje samo kada se neko sa nekim pobije, nasilje je u stavovima ljudi i negde sakriveno.*
- *Malo sam se začudio kada ste postavili pitanje o crnačkom narodu,*

pomislio sam da oni i jesu zaostali.. ipak takav stereotip vodi ka diskriminaciji i nasilju tog naroda (kao što su vicevi da su Bosanci glupi, a Crnogorci lenji)

Vežba bogatstvo različitosti: Svima podelite papir sa ucrtanim krugom, a zadatak je sledeći: Osim invaliditeta izaberite još pet drugih najvažnijih identiteta i odredite njihov odnos prema osnovnom identitetu. Različitim bojama i npr. “pitom” predstavite svaki od identiteta i napravite legendu ispod crteža. Po isteku datog vremena svako nakratko u plenumu predstavlja svoju sliku, prezentirajući i objašnjenje uz nju.

- ***Sličnosti i razloga***

U više navrata, učesnici se razvrstavaju po grupama, pristupajući papiru koji leži na podu a na kojem stoji jedna od sledećih izjava:

1. Razvrstavanje:

Izjave: Ja imam brata i sestru, Ja imam brata, Ja imam sestru, Ostali

2. Razvrstavanje:

Ja imam tužne oči, Ja imam zelene oči, Ja imam plave oči, Ja imam šarene oči, Ja imam nasmejane oči, Ostali

3. Razvrstavanje:

Ja volim da čitam, Ja volim umetnost, Ja volim sport, Ja volim burek, Ostali

4. Razvrstavanje:

Mi ne vidimo dobro, mi loše čujemo, mi smo osetili prepreke u vidu stepenika šetajući se gradom (polomljena noga, šetali smo sa starim rođakom koji se teško kreće, šetali smo bebu u kolicima gradom)

5. Razvrstavanje:

7 praznih papira različitih boja

Nakon svakog razvrstavanja se postavlja par pitanja pojedincima radi obrazloženja izabira svoje grupe. Zatim sledi kratka evaluacija vežbe.

Naše iskustvo, neke od izjava u toku vežbe:

- *U “Ostalima” se osećam kao da imam svoj izbor.*
- *“Ostali” pruža slobodu.*
- *Daleko mi je sve ovo, ne mogu da se svrstam, a i ovo “ostali” sad mi je nekako bezveze. U mom sistemu vrednosti, to mi ništa ne znači.*
- *Ne mogu baš reći da je ono gde mi živimo pristupačan grad, ali nisam osetio taj problem na svojoj koži.*
- *Nije bilo boje koja bi mi odgovarala, pa sam tako došla do zelene.*
- *Ovo kada stanem u red „ostali“ je najmanje loš izbor.*

Evaluaciona pitanja za plenum:

Da li vas ovo na nešto podseća? Na šta?

Jesi li imao/la osećaj da imaš izbor?

Kako vam je bilo usled razlika u okviru iste grupe?

Nastavak vežbe ***Sličnosti i razlike***

Svako za sebe treba da napiše sledeće (vreme 15 min):

- 3 stvari koje su iste kod mene i ostalih u ovoj grupi;
- 3 stvari koje su iste kod mene i nekih drugih u ovoj grupi, ali različite kod ostalih;
- 3 stvari kod mene koje se razlikuju od svih ostalih u ovoj grupi;
- 3 osobine koje imaju ljudi u ovoj sobi, a koje meni nedostaju.

Učesnicima se odmah kaže da će nakon toga uslediti razmena u parovima o tome šta je ko napisao, te da ta razmena ostaje medju njima dvoma.

Plenum: Kako vam je bilo? Šta vam je bilo, lako, teško, zanimljivo?

Predrasude

Primeri radionice: stereotipi, predrasude, diskriminacija, nasilje

Podelite učenike u manje grupe i svakoj grupi zadajte da napiše neke termine koje povezuju sa sledećim pojmovima: političar, muzičar, balerina, medicinska sestra, nastavnica istorije ili matematike, slepa osoba, seljak, Bosanac, Crnogorac, Rom, invalidska kolica, dete koje ima mentalne smetnje.

Neka svaka grupa predstavi pojmove povezane sa određenim terminima.

Pitajte grupu da u plenumu daju odgovore:

- Da li su bas svi piloti ili muzičari takvi?
- Da li su svi Bosanci takvi? Ko ima drugačije iskustvo?
- Šta im je bilo najteže da napišu? Zašto?

Povežite kako stereotipi dovode do predrasuda i kako se mi suočavamo sa predrasudama. Neka daju primer kako predrasude dovode do diskriminacije i strukturalnog nasilja. Zašto nijedna škola nije prilagođena učenicima koji se kreću koristeći invalidska kolica? Kako se desilo da sve škole imaju spratove i to onemogućava da učenici pohađaju redvnu školu? Zašto se deca koja imaju poteškoće u kretanju usmeravaju u specijalne škole? Šta im se tamo događa? Da li takva deca kada odrastu imaju ista prava i mogućnosti na rad ako završe samo osnovnu školu? Kako se ovaj krug predrasuda završava?

U meni je moć da promenim ...

Primeri radionice: Teatar statua

Kratko predstavljanje teatra statua:

Teatar ugnjetenih je nastao u Južnoj Americi da bi ukazao na društvene maske/uloge i doneo promene u političkom smislu. Augusto Boal, koji je započeo rad sa teatrom statua je imao za cilj prevazilaženje jaza između publike i glumaca i uvlačenje publike u aktivno učešće u razvoju scena koje su odslikavale realne situacije. Obespravljenost širokih slojeva društva u Brazilu, siromaštvo, izrabljivanje, nepismenost su pružale puno materijala za teatar i otvaranje mogućnosti za borbu protiv svega toga. Teatar ugnjetenih je termin koji se koristi kao zajednički naziv za tetar statua, forum tetar i nevidljivi teatar.

Ovde taj teatar takođe ima za smisao prepoznavanje nepravdi u društvu ako govorimo o učenicima sa invaliditetom i njihovom pravu na inkluzivno obrazovanje. Kroz ovu vežbu možemo da isprobavamo mogućnosti nenasilnog delovanja protiv direktnog i strukturnog nasilja koje doživljavaju deca i mladi sa invaliditetom. Rad na temi razrade problema inkluzije učenika sa invaliditetom bi uobičajeno usledio pri kraju paketa radionica, kada bi učenici koji su već prošli prethodne radionice bili pripremljeni za to kroz rad na prethodnim temama. Metode teatra ugnjetenih u dosadašnjoj praksi se čine vrlo odgovarajućim za ovu temu, jer učenici sami biraju teme kroz odabir scena koje žele da predstavljaju i na njima porade, neretko se odlučujući za scene nasilja (direktnog, strukturnog ili kulturnog) koje su im vrlo poznate iz realnog života.

Nasilnik, žrtva, posmatrač; priprema statua

Učesnici su podeljeni u tri grupe. Svaka grupa ima po jednu od uloga: “nasilnik”, “žrtva” ili posmatrač”. Grupe pripremaju zidne novine na teme:

- Kako izgleda posmatrač/žrtva/nasilnik? (svaka grupa samo o svojoj ulozi)

-
- Koje osobine oni imaju?
 - Koja osećanja bude u meni?
 - Koje su jake strane ovih uloga?

Nakon pripreme zidnih novina, grupe imaju zadatak da pripreme statuu koja bi odslikavala njihovu viziju te uloge.

U sve tri grupe dešavale su se emotivne scene jer su se učesnici prisećali sopstvenih iskustava.

□ **Prezentacija statua i analiza iz našeg iskustva**

Na kraju seta od 5 radionica sa jednom grupom učenika srednje škole (treća i četvrta godina) prezentovane su statue.

Bila je na temu “Nasilnika”. Dva učenika su pokazali scenu da je jedan slep a drugi mu kao šalterski radnik daje formular da popuni (u nekoj instituciji). Treći član grupe je bio u redu za taj šalter i vidno pokazuje nervozu što čeka . Četvrti učesnik je osoba na kraju reda i pokazuje pokretom tela da želi da pomogne slepoj osobi. Svi učesnici su nosili nalepnice sa različitim imenima uloga.

Plenum je upitan o ličnoj percepciji, što je potanko opisano. Zatim su učesnici u statui upitani kako su se osećali u toj ulozi. Po uputstvu voditelja radionice distancirali su se pričajući o sebi kao o imenu uloge u kojoj su bili i rekli, između ostalog, da su uzeli ove uloge kao zadatak, da su se “igrali” i da teško mogu da zamisle da uloga u ovoj sceni može da bude njihova uloga u realnosti. Oba nasilnika iz statue su rekla da im je bilo glupo što se tako ponašaju. Jedan od učesnika je napomenuo da se u ulozi nasilnika (onog nervoznog u redu) osećao i kao žrtva. Uspostavljena je veza između nasilnika, žrtve i realnosti i nasilje je opisano kao jedna od mogućih odbrambenih strategija.

Sledeća statua bila je na temu “Žrtve”. Jedna od učesnica je držala rukama obavijene svoje noge, druga je držala ruke na ušima, a treća na očima, poslednji učesnik statue je položajem tela krenuo da gazi na druge učesnice statue.

Posmatrači van statue su opet opširno komentarisali, a učesnice statue su iskazale i rečima svoju nemoć da nešto promene jer ih „moćniji“ gazi a one:

ne vide, ne čuju, ne hodaju. Posmatrana spolja „moćna“ statua je opisana kao da govori: “Šta mi možete?”

Glumci statue su izjavili im je bilo teško u svojoj ulozi i da su imali osećaj bespomoćnosti. U diskusiji u plenumu pokazano je mnogo razumevanja za ulogu žrtve.

Ja imam moć da...

Jedna stolica je okrenuta naspram cele grupe. Jedna po jedna osoba seda na nju i daje nekoliko izjava o sebi započinjući ih sa “*Ja imam moć da promenim nešto za decu i naše učenike sa invaliditetom...*”

Bez žurbe!

Neka učenici iskažu šta misle da mogu da promene u svojoj sredini.

Dajte učenicima šansu da urade evaluaciju radionica na temu inkluzije dece sa invaliditetom u obrazovanju

Predlog: EVALUACIONI UPITNIK

Upitnik se može, ali ne mora potpisivati. Koristite ga da bi unapredili sledeće radionice.

1. Koje je tvoje najvažnije iskustvo sa ovih radionica?
2. Koje teme su ti se posebno svidеле, a koje nisu?
3. Koje teme bi voleo/volela da produbiš?
4. Koje teme su ti nedostajale na radionicama?
5. Šta ti je najviše smetalo tokom ovih radionica?
6. Kako ocenjuješ:
 - a) Sebe i svoj rad u grupi učesnika?
 - b) Ukupan rad grupe?

7. Šta misliš da si naučio-la na ovim radionicama? Šta misliš da od naučenog možeš primeniti u svom radu i životu?

8. Kako su radionice uticale na neke tvoje stavove?

IGRE

Možete uvek koristiti igre kada vidite da je gupa lošeg raspoloženja ili neće adekvatno odgovoriti na zadanu temu

Bomba i štit - igra zagrevanja

Svako izabere dve osobe - jednu koja će mu predstavljati bombu i drugu koja će mu predstavljati štit, ali ne govori koga je izabrao. Na dati znak svi beže od svoje bombe krijući se iza svog štita.

Brojanje

Svako zauzme neki sebi ugodan položaj i zatvori oči. Cilj je brojati od jedan do onog broja koliko ljudi ima u grupi, ali tako da jedna osoba izgovori samo jedan broj. Ukoliko dve ili više osoba izgovori broj koji je na redu – kreće se od početka.

Brzo voće

Svako u grupi zamisli i kaže jednu vrstu voća ili povrća koja će biti njegovo/njeno i različito od drugih tokom igre. Jedna osoba počinje i ima za cilj da tri puta zaredom izgovori ime voća koje je neko izabrao (npr. “*Kruška, kruška, kruška!*”). Osoba čije je voće prozvano se brani tako što treba da izgovori ime svog voća (“*Kruška!*”) pre nego što se njeno voće prozove tri puta. Ukoliko se „napadnuta“ osoba uspešno odbrani, prva osoba nastavlja sa pokušajima da izgovori neko voće tri puta, a ostali se brane. Kada joj to pođe za rukom, osoba koja se nije „odbranila“ preuzima ulogu „napadača“.

□ ***Cip-cep-boing***

U ovoj igri koriste se samo tri instrukcije: “cip”, “cep” i “boing”. Svi stoje u krugu. Jedna osoba počinje izgovorivši jednu od instrukcija. Ukoliko kaže *cip*: osoba sa njegove/njene leve strane dalje daje jednu od instrukcija; *cep*: osoba sa njegove/njene desne strane dalje daje jednu od instrukcija; *boing*: mora da pokaže na neku osobu koja se nalazi prekoputa, pa tada ta osoba daje dalju instrukciju.

Igra se igra brzo i unosi zabune, a time i smeh. Ko pogreši ispada.

□ ***Cipelići***

Učesnici vežu oči nekim povezom tako da ne vide kroz njega. Potom sledi uputstvo da svi skinu svoje cipele. Jedna voditeljica pomeša sve cipele, a zadatak učesnika je da pronađu svoje i da ih obuju. (Ne skidaju povez sa očiju sve dok ne obuju svoje cipele.)

□ ***Čik-pogodi***

Voditelj svakom od učesnika zalepi na leđima papir sa imenom neke poznate ličnosti. Svaka od osoba ima zadatak da pogodi koju to ličnost predstavlja, ali tako što bilo kome od učesnika postavlja pitanja, a on odgovara samo sa DA i NE. Ko pogodi, zalepi papir na grudi i ide dalje da pomogne drugima. Igra se završava kada svi pogode koje su ime imali na leđima.

□ ***Ćorava kola***

Učesnici se podele u parove. Članovi para stanu jedan iza drugog, osoba napred je „kola“ i ima zatvorene oči, a osoba pozadi „vozač“. Vozač daje sledeće komande kolima: stisak desnog ramena - skretanje na desno, stisak levog ramena - skretanje na levo, kažiprst na leđima - pravo, bez dodira - stop. Na znak voditelja vozači kreću da voze kola po prostoriji. Nakon određenog vremena menjaju se uloge: vozači postaju kola, a kola vozači.

Draga da li me voliš?

Učesnik-ca postavlja pitanje osobi do sebe: “Draga-i, da li me voliš?”, a on-a odgovara “Da, dragi-a, volim te, ali nikako ne mogu da ti se nasmešim”, pri čemu ne sme da se nasmeje, jer onda ispada. Ukoliko se ne nasmeje, on-a postavlja pitanje dalje, a ukoliko ispadne dalje postavlja pitanje osoba koja je njega/nju pitala.

Glas

Jedna osoba je unutar kruga sa vezanim očima, dok su svi ostali oko nje i kreću se. Povremeno se neko obraća osobi sa vezanim očima nekom rečju, glasom ili uzvikom, pritom pokušavajući da promeni boju svoga glasa. Kada osoba u sredini kruga pogodi čiji glas je upravo čula, njih dvoje zamenjuju mesta i igra se dalje

Gordijev čvor

Svu učesnici formiraju krug i kreću se prema centru zatvorenih očiju i ruku podignutih ispred sebe. Svako uhvati i jednom i drugom rukom po jednu nečiju ruku još uvek zatvorenih očiju. Tada ishod “čvora” treba da se razreši.

Igra lopticama

Pravila: Svaki učesnik pamti ko mu je dobacio lopticu i kome je on baca, pod uslovom da dobaci lopticu nekome ko je još nije dobio. Loptica prođe sve učesnike, kako bi svi imali svog prethodnika, odnosno sledbenika. Zatim se loptica „vraća u krug“ (nekoliko puta, po želji). Može se ubaciti više loptica odjednom, a neke mogu ići i „u nazad“.

Imitiranje pojedinaca iz grupe

Jadna mala cica-maca! Svi posedaju u krug, a jedna osoba uđe u centar kruga i stavi povez na oči. Neko ju zavrti, pa nakon toga ona ima zadatak da dođe do jedne osobe u krugu, dotakne je, a ta osoba bi trebalo da kaže

“Jadna mala cica-maca”, promenjenim glasom. Osoba s povezom na očima pogađa ko je to. Ako maca prepozna ko je to, taj će biti maca.

□ ***Kažem A, radim B***

Učesnici stoje u krugu, a jedna osoba govori da radi nešto (npr. “Češljam se”), a istovremeno radi nešto drugo (na primer pravi pokrete kao da preskače konpac). Nakon toga osoba koja se nalazi sa leve strane treba da uradi ono što je prethodna osoba rekla (da pravi pokrete kao da se češlja), a da kaže da radi nešto drugo (npr. “Kupam se”). Igra se tako nastavlja u krug.

□ ***Kiša***

Učesnici su u krugu i jedna osoba im daje znake za zvuk koji svi treba da započnu jedan posle drugoga tako da je on glasniji ili slabiji. Mogućnosti su trljanje palčeva, puckanje prstima, lupanje po butinama prvo jednom rukom, a onda sa obe, lupkanje nogama po podu... Ovo treba da uradi jedan po jedan tako da se tenzija prvo diže, a onda opada dok kiša ne stane.

□ ***Ledeni čika***

Jedna osoba je “ledeni čika”. Koga ledeni čika dotakne taj/ta je zaleđen-a. Učesnici koji nisu zaleđeni mogu “odlediti” one koju su zaleđeni dotaknuvši ih. Zadatak ledenog čike je da pokuša da zaleđi sve ostale učesnike.

□ ***Lisica***

Jedan od učesnika igra lisicu sa repom koga čini peškir, šal ili slično. Lisica lovi učesnike i “zamrzava” ih dodirom. Učesnici treba da se trude da uhvate lisicin rep i ako su uspešni oni uzimaju ulogu lisice.

□ ***Lovac, baka, lav***

Lovca se plaši lav (lovac puca iz puške), lava se plaši baka (lavpodiže “prednje šape” i rikne), bake se plaši lovac (baka pretikažiprstom). Učesnici se podele u dve gupe. Članovi obe grupe nezavisno se dogovore koju ulogu će da igraju, cela grupa istu ulogu (lovca, baku ili lava). Zatim stanu u red,

jedni naspram drugih i na znak voditelja “odigraju” ulogu koju su izabrali. Grupa koja pobedi (“uplaši” drugu grupu) dobija poen. Igraju se tri kruga.

□ **Masaža**

Učesnici se podele u grupe od po troje. Po dva člana grupe masiraju trećeg koji stoji nagnut s rukama ka zemlji. Zatim se menjaju.

□ **Most**

Učesnici sede u krugu sa podignutim kolenima. Dva predmeta (npr. cipele, čarape, olovke, itd) se dodaju od jednog do drugog ispod “mosta” koji čine kolena, nije bitno u kom pravcu. Osoba koja je u centru treba da pokuša da uhvati predmete. Onaj kod koga to uspe, treba da ga zameni u centru.

□ **Muštikla**

Prva osoba počinje obraćajući se osobi sa svoje leve strane: “*Dobro jutro, komšija! Imate li memle u vašim muštiklama?*”, a druga osoba odgovara: “*Ne znam, ali pitaću komšiju.*”, nakon čega postavlja isto pitanje osobi sa svoje leve strane, i ona isto odgovara... itd. u krug. Jedino... prilikom pitanja i odgovora ne smeju da vam se vide zubi

□ **Otvoreno-zatvoreno, igra**

Svi posedaju u krug. Voditelj dodaje olovku učesniku koji mu se nalazi sa desne strane sa pravilom koje je samo njemu poznato, izgovarajući „skriveno“ pravilo: „Primam zatvoreno/otvoreno, dajem zatvoreno/otvoreno“. Svaki od učesnika ima zadatak da doda dalje olovku izgovarajući pravilo, a voditelj kaže da li je izgovoreno tačno, odnosno netačno. Igra se završava kada većina ili svi učesnici shvate „pravo“ pravilo. („Pravo“ pravilo: ukoliko su ti prekrštene noge dok primaš olovku, reći ćeš „Primam zatvoreno“, odnosno, ukoliko nisu: „Primam otvoreno“. Isto važi i za „Dajem zatvoreno“, odnosno „Dajem otvoreno“.)

□ ***Pet samoljepljivih traka***

Svi dobiju 5 komada samolepljive trake i imaju zadatak da ih nalepe na sebe, gde žele. Na dati znak svako treba da se oslobodi tih traka, ali tako što će ih nalepiti na nekog drugog.

□ ***Piju, piju - igra zagrevanja***

Svi učesnici zatvorenih očiju šetaju po prostoriji i pijuču. Onaj koga voditelj dotakne postaje koka i prestaje da pijuče. Ostali učesnici imaju zadatak da nađu koku, a kada je nađu i oni postaju koka i prestanu da pijuču. Cilj je da svi učesnici nađu koku.

□ ***Pozdrav u krugu***

Učesnici formiraju krug. Jedan ide oko njega, dodirne jednog učesnika po ramenu koji onda mora daide oko kruga u suprotnom smeru. Kada se sretnu, moraju da se rukuju, izgovore neki pozdrav i nastave put do prethodnog mesta u krugu. Onaj ko prvi stigne integriše se u krug, drugi nastavlja.

□ ***Praonica***

Učesnici formiraju dve vrste okrenute jedna prema drugoj i “peru” svakoga čiji je red da prođe kroz ovaj tunel.

□ ***Putovanje u Jerusolim u parovima***

2 stolice manje nego što je učesnika. Učesnici mogu da deluju samo kao par, a ne individualno. Na dati znak (prestanak muzike, zvižduk, itd) svi moraju da zamene stolice.

□ ***Račići***

Svi se podele u grupe od po troje, dok voditelj/voditeljica daje uputstvo: “Vaša grupa predstavlja jednog račića koji treba da hoda, a ima 12 nogu. Sada račić ima 9 nogu, pa 7, pa...” (broj nogu se smanjuje do 3).

□ ***Ribica***

Jedna osoba stoji naspram ostatka grupe, simulirajući rukama *vodu* i *ribicu*. Jedna ruka je ribica koja se kreće ispod vode (druga ruka), a druga se takođe kreće i simulira talase. Zadatak je da kad god ribica iskoči iz vode svi ostali trebaju pljesnuti dlanovima. Ona osoba koja ne pljesne ili to uradi prerano ili prekasno preuzima ulogu one osobe koja simulira vodu i ribicu.

□ ***Rukovanje***

Na znak trenera treba se za 30 sekundi rukovati sa svima u prostoriji (uključujući trenere).

□ ***Rukovanje i zagrljaj***

Učesnici formiraju krug. Jedan šalje zagrljaj na desno govoreći: “Ovo je zagrljaj”. Sledeći treba da pita “Šta je ovo?” i samo kada dobije odgovor “zagrljaj”, on može da prosledi zagrljaj. Pitanja i Odgovori uvek treba da prođu ceo krug. Istovremeno je u igri i rukovanje sa istom procedurom.

□ ***Skriveni dirigent***

Jedan dobrovoljac-ka izađe iz prostorije, dok se ostali dogovore ko će biti “skriveni dirigent”. Zadatak grupe je da imitira skrivenog dirigenta, da ponavlja svaki njegov pokret, a zadatak dobrovoljca-ke je da pogodi ko je skriveni dirigent.

□ ***Slepe flaše***

Uputstvo: Svi imaju zatvorene oči i polako i u tišini se kreću kroz prostoriju, držeći pritom ruke uz telo kako ne bi udarili nekoga drugog. Pri svakom dodiru sa drugom osobom se “odbijaju”, trudeći se da izbegnu kontakt . Nakon 3-4 minuta sledi novo uputstvo, da se prilikom dodira sa drugom osobom mogu zadržati u kontaktu “rame uz rame” i kretati se dalje zajedno (po dvoje, troje ili više ljudi) ukoliko im taj kontakt prija, ukoliko žele da se odvoje nakon nekog vremena to mogu učiniti. Niko ne bi trebao da se trudi da zadrži kontakt ukoliko je očigledno da druga osoba to ne želi.

□ ***Staklena zmija***

Svi stoje u krugu tako da se dodiruju ramenima, zatim se svi okrenu nadesno tako da gledaju osobi ispred sebe u potiljak, zatvore se oči i ispituju dodirnom ruku ramena, vrat i potiljak osobe ispred sebe. Zatim se krug raspada i svi se kreću kroz prostoriju 2-3 min, dok na znak trenera ne dobiju uputstvo da svako ponovo nađe „svoju“ osobu (onu čija ramena je ispitao-la). Sve vreme svi imaju zatvorene oči, a igra se završava kada svi nađu svoju osobu, tj. kada se krug ponovo spoji.

□ ***Šine***

Svi poležu po podu, jedni uz druge (bez prostora između), leži se na stomaku, sa rukama uz telo - tako se formiraju šine. Osoba na kraju “šina” kreće da se kotrlja (sa i dalje rukama uz telo) preko ostalih, dok ne dođe na početak gde se zaustavi i legne. I tako dok se svi ne prekotrljaju.

Napomena: Zgodna posle emocionalno napornih vežbi

□ ***Što manji prostor***

Grupa se podeli na dve ili tri manje grupe. Zadatak svake grupe je da kao grupa zauzme što manji prostor. Pobjednik je ona grupa koja zauzme najmanji prostor.

□ ***Toster, kengur, slon***

Na početku igre se pokaže kako izgledaju neke od figura/statua koje će se koristiti u njoj (npr. toster, mikrotalasna pećnica, kengur, slon, golub mira, kanta za smeće, veš mašina). Jedan učesnik stoji u centru, ostali u krugu oko njega. Učesnik iz centra pokaže na jednu osobu iz kruga i pozove jednu od prethodno pojašnjenih figura. Osoba na koju je pokazano mora da izvede tu figuru zajedno sa dve osobe koje stoje pored nje. Promena osobe u centru nastupa kada jedan od učesnika reaguje pogrešno ili presporo.

□ *Traženje ruke na slepo*

Svi učesnici se dele u parove i potom zatvaraju oči. Svaki par se rukuje i treba nakon rukovanja da pusti ruku svoga para i da se prošetaju po prostoriji. Zadatak svakog od učesnika je da pronađe svog para, prepoznavanjem istog rukujući se s njim ponovo. Kada se par ponovo pronađe, mogu otvoriti oči. Važno uputstvo je da svo vreme bude tišina.

□ *Tri rečenice o meni...*

Svi imaju zadatak da napišu po 3 rečenice o sebi, s tim što jedna od njih treba da bude neistinita. Redom svi čitaju šta su zapisali, a ostali pogađaju koja rečenica je neistinita.

□ *Vampir*

Svi imaju zatvorene oči i kreću se po prostoriji. Osoba koju voditelj dotakne postaje „vampir“. Vampir hoda sa ispruženim rukama i kada napipa nečiji vrat glasno se i jezivo nasmeje, a osoba koja je „uhvaćena“ za vrat vrisne i tada i ona postaje vampir. Igra se završava kada svi „postanu vampiri“. Cilj igre je oslobađanje od stresa i relaksacija.

□ *Vetar duva za sve one koji...*

Stolice stoje u krugu, a njihov broj je za jedan manji od broja učesnika-ca. Svi sede osim jedne osobe koja stoji u centru. Ta osoba kaže “Vetar duva za sve one koji...” (npr. “koji žive na Balkanu”), a svi koji ispunjavaju taj “uslov” treba da promene mesto, odnosno nađu novu stolicu. Osoba koja ostane bez stolice staje u centar kruga i zadaje novi uslov.

□ *Vuneno klupko*

Svi stoje u krugu, prva osoba uzima vuneno klupko i baca ga nekome, zadržavajući njegov kraj. Osoba koja je primila klupko ga baca sledećoj osobi, dok osoba koja joj je dobacila klupko počinje da imitira osobu kojoj je bacila klupko, preuveličavajući svaki njen pokret. Klupko se dalje baca

novim osobama da bi se na kraju vratilo onoj osobi koja je započela krug. Za istu igru se može koristiti i obična lopta, mada vizuelno predstavljena povezanost grupe vunenom niti podstiče grupnu koheziju, osećaj da svi radimo nešto zajedno.

□ *Zemljotres*

Učesnici su podeljeni u grupe od po troje, jedan/jedna je “višak”. U svakoj grupi dva učesnika-ce čine kuću (okrenuti jedan ka drugom i držeći se za ruke, formirajući ispred sebe zatvoren prostor), a treći-a učesnik-ca je stanovnik (nalazi se u zatvorenom prostoru, “u kući”). Učesnik-ca koji-a je “višak” daje jednu od tri naredbe: “Kuće menjaju stanare” (znači da stanari ostaju na svom mestu, a kuće traže novog stanara), “Stanari menjaju kuće” (kuće ostaju na istom mestu, a stanari traže nove kuće) i “Zemljotres” (sve “formacije” se rasture i formiraju se nove). Pri svakoj od naredbi “višak” učestvuje u igri, pa može doći do promene “viška” koji daje novu naredbu.

□ *Zdravo jarane/jaranice*

Svi stoje u krugu, i imaju svoje mesto u njemu, sem “dobrovoljca/dobrovoljke” koji-a se nalazi van kruga. Dobrovoljac/dobrovoljka ide oko kruga, i dodirne jednu osobu iz kruga. Ta soba ostavlja “prazno mesto” u krugu, i treba da ide oko kruga u suprotnom smeru od dobrovoljca/dobrovoljke. Kada se sretnu, trebalo bi da se pozdrave (rukujaju, zagrlje, kažu npr. “Zdravo jarane/jaranice”) i zatim pokušaju da stignu do “praznog mesta”. Ko stigne prvi-a ostaje na tom mestu, dok bi drugi-a trebalo da šeta, dodirne nekoga.... i sve iz početka.

□ *Zmaj*

Svi se poređaju u vozić, držeći osobu ispred sebe oko struka i predstavljaju Zmaja. Prva osoba u nizu je *glava*, a poslednja *rep*. Na dati znak Glava ima zadatak da uhvat *rep* dok ostali pomažu ili glavi ili repu.

□ *Imena i loptice*

Svi stoje u krugu. Jedna osoba dobacuje lopticu drugoj, izgovorivši njeno/njegovo ime, druga trećoj, izgovorivši njeno/njegovo ime, ... i tako dok se loptica ne vrati prvoj osobi. Svako ima zadatak da zapamti od koga je dobio-la lopticu i kome ju je dobacio-la. Zatim se dobacivanje ponavlja, istim redosledom, no u igru se ubacuje sve više i više loptica.

□ *Imena i pridevi*

Prva osoba kaže svoje ime i pridev koji počinje istim slovom (kao i njeno ime), sledeća osoba ponovi ime i pridev prethodne i kaže svoje ime i pridev koji počinje istim slovom. Svaka sledeća osoba ponovi redom sva imena i prideve pre sebe, a zatim kaže i svoje ime i pridev.

□ *Moje ime znači*

Svaki učesnik-ca kaže svoje ime i njegovo značenje.

Da bi vaši učenici zadržali nešto sa radionica koje su sa Vama prošli kao deo njihovih časova građanskog vaspitanja i da bi se setili tema obrađenih u cilju unapređenja inkluzije u obrazovanju dece sa invaliditetom, pripremite im na kraju seta radionica „Koverte za rastanak“.

Pripreme se koverte sa imenima svih učesnika i vas kao voditelja/nastavnika u koje se mogu ostavljati poruke. Važno uputstvo je da se ne bi trebale pisati kritike koje možda zahtevaju razgovor, već da se pre svega orijentiše na stvari koje su nam se svidеле.

Koverte se obično uvedu na pretposlednjoj radionici kako bi do samog kraja seta radionica imali vremena da napišu poruke.

Svako na rastanku nosi kovertu sa sobom i ne sme je otvarati pre nego stigne kući.

Koverte daju priliku da se svakome ponešto kaže za šta možda nije bilo dovoljno vremena i prostora tokom samih radionica.

Poteškoće u radu

U okviru ovog poglavlja su navedene neke poteškoće koje se mogu javiti u radu vas kao nastavnika i voditelja radionica na temu inkluzije u obrazovanju kao deo nastave građanskog vaspitanja.

Svako od nas se susreće i dalje će se susretati sa raznim poteškoćama, a od osobe do osobe će se razlikovati i strategije ophođenja sa njima. Navedene mogućnosti prevazilaženja teškoća nisu nikako recepti ili pravila kojih se mora pridržavati, već samo podsetnik koji možda može da pomogne u procesu.

U vezi sa izvođenjem na temu inkluzije nekoliko radionica uzastopno:

Dodatna organizatorska ili druga zaduženja

Dodatna organizatorska zaduženja predstavljaju veliko opterećenje i oduzimaju koncentraciju i energiju, te bi idealno bilo imati jednu osobu od grupe kolega ili učenika (zašto ne?) koja je zadužena samo za organizacioni deo posla. Dobro je napraviti radni plan za one stvari koje se moraju obaviti tokom samih radionica. Iskustvo CRIDA govori da se ništa ne podrazumeva u vezi sa organizacijom, počevši od obezbeđivanja sale ili učionice za rad, do grejanja radne prostorije, raspoloživosti učesnika za pohađanje celog seta radionica i sl. Loši uslovi rada i organizacioni problemi, kao i nedostatak vremena za pripremu radionica se teško može nadoknaditi tokom samih radionica, jer zahteva puno vremena kojeg se obično nema. Temeljne pripreme i velikodušno planiranje vremena za pripreme naravno smanjuju verovatnoću za doživljaj poteškoća ovakve vrste, ali su one često neizbežne.

Iako ste možda neku od ovih primera vežbi radili tokom sve prakse već deset puta, dešavaće vam se da shvatite da i dalje niste dovoljno pripremljeni.

Uputstva

Nejasna uputstva učenicima/ama znaju često izazvati zabunu i potpuno promeniti tok vežbe. Velika pomoć može biti da se najvažnije tačke napišu na papiru, te da se tokom davanja uputstva proveri da li je nešto zaboravljeno, i da se da prostora da neko iz ostatka tima eventualno uskoči sa dopunama. Kratka provera pogledom otvara prostor za dopunu. Sam odabir reči koje se koriste u davanju uputstva je takođe izuzetno važan. Formulacija cilja vežbe u okviru uputstva može potpuno „uništiti“ vežbu i učiniti izlišnim sva pripremljena evaluaciona pitanja, te tako potpuno skrenuti temu.

Vreme

Predviđanje potrebnog vremena za vežbe je često vrlo teško, a vama je čas vašeg građanskog kratak? Koncentrisana facilitacija, podsećanje grupe na vremenski okvir, te kanalisanje diskusije podpitanjima može uveliko uticati na vremenski okvir. Često je neophodno spontano doneti odluku o produženju vremena za evaluaciju vežbe, ukoliko se radi o ključnim pitanjima za teme koje se obrađuju, što istovremeno može predstavljati i odluku da se neki predviđeni delovi radionice uopšte neće uraditi. Iako se u pripremi stvara radioničarska celina sa delovima koji se nadovezuju jedni na druge i čine logički sklad, ponekad je neizbežno promeniti sklop radionice ili čak i samog treninga i prilagoditi ga potrebi učesnika da se bave pitanjima koja vi kao voditelj niste predvideli kao ključna.

Gubitak koncentracije, zbunjivanje

Svakome se može desiti da na trenutak potpuno izgubi koncentraciju, zbuni se, zaboravi da kaže važne stvari. Strah od takvih situacija skoro uvek postoji i čini nam se da ga je sve manje što se više iskustva ima. Grupa po pravilu bez ikakvih problema prihvata zbunjivanje voditelja radionice. Najgorom varijantom nam se čini kada se daju nerazumljiva uputstva ili zbunjujući komentar, da se preko toga pređe kao da se ništa nije dogodilo. Ukoliko tokom radionice svi u grupi treba da imaju slobodan prostor da

promene mišljenje, da se zbune i ne budu ismevani zbog toga, da izraze svoja osećanja i mišljenje i da se ona poštuju, onda sve to važi i za vas kao voditelja radionice. Ni vi niste sveznalica niti to možete biti. Nedostatak samopouzdanja članova tima kojima se desi zbunjivanje trebalo bi da bude nadomešten podrškom ostalih članova tima i grupe.

U VEZI SA GRUPOM:

Odnos cilj/proces

U temi koja se obrađuje kada se govori o učenicima sa invaliditetom i njihovom inkluzivnom obrazovanju ne postoji jedan tačan odgovor i najbolji rezultat. Kod npr. teatra statua ili forum teatra je važno napomenuti da cilj nije da se postignu lepe scene, koje će biti dobro odglumljene, već razrada simuliranih situacija. Razlike u viđenjima unutar grupe o važnosti rezultata i važnosti procesa, uglavnom postoje, što je dovoljno da se pokrenu razmišljanja o ovoj temi.

Predrasude i nepoverenje prema vama kao voditelju radionice ili temi koju obrađujete od samog početka (zbog vaše starosti, nacionalnosti, pola, posedovanju invaliditeta...)

Upoznavanje i komunikacija je najbolji put za razgradnju predrasuda i izgradnju poverenja. Pokušajte da i vi uzmete učešće u vežbama. Učenici treba da vide da ste i vi tu sa svojim dilemama, predistorijom i strahovima, što umanjuje distancu između različitih uloga i odgovornosti u ovom procesu.

Naše iskustvo govori o tome da za učenike koji su jako retko imali prilike da se sretnu sa osobama sa invaliditetom (koja je u njihovoj sredini veoma pasivna), uobičajeno je da postoji određena rezerva i strah od susreta. Ukoliko se ima osećaj diskriminacije i nepoštovanja od strane pojedinca koji prelazi okvir faze upoznavanja, možda razgovor u dvoje može da doprinese uspostavljanju bolje komunikacije.

Pasivnost, nedostatak motivacije učenika, ćutnje, pad energije

Pasivnost velikog dela grupe bih odmah tematizovao u trenucima kada se pojavi i upitao grupu koji su razlozi pasivnosti, kako ne bi bilo nagađanja, zašto se ona javlja. Ukoliko grupi ne odgovara radna metoda, mi smo do sada menjali metodu ili davali pauzu za razmišljanje ili bismo upitali kakvu drugu metodu rada bi smatrali primerenijom. Učesnici radionice sami snose odgovornost za svoj rad i visinu svog ličnog angažmana. Pasivnost pojedinaca u grupi takođe može biti uzrokovana osećanjem da se nema prostora da se dođe do reči. Treba svakom osigurati priliku da se aktivno uključi, ali je krajnja odluka na svakom pojedinačno. To važi i za iznošenje kritike, ukoliko se ne oseća dovoljno prostora za sopstveni angažman. Jedan način osiguravanja prilike svakome da dođe do reči u plenumu su tzv. kružne runde, kada svi po redu mogu reći svoje viđenje idati svoj odgovor na pitanje koje je postavljeno.

Pad energije može biti uzrokovan umorom, vaši učenici dolaze na vaše časove ili set radionica koje ste planirali da radite sa njima posle svih časova? Onda uvedite neke igre koja bi podigla energiju. Neke igre od navedenih u ovoj brošuri su dinamične i razbuđuju, umesto sporih igara koje mogu još više uspavati i usporiti dinamiku. Ipak imajte u vidu da i ćutnja grupe može imati svoj kvalitet, rad ne mora uvek i stalno biti ispunjen govorom, a odgovornost je na pojedincima da kažu ukoliko im tišina smeta. Evaluacija emocionalno napornih vežbi takođe zna ponekad biti spora usled razmišljanja kojima je grupa okupirana. U takvim situacijama ne vidim nikakvog razloga da se požuruje rad.

Preuzimanje moderacije od strane učesnika

Dešava se da tokom plenarnih diskusija pojedinci preuzmu ulogu voditelja radionice tako da u okviru svog izlaganja započnu propitivanje pojedinaca iz grupe o razlozima njihovog ponašanja u vežbi ili stavovima. Ukoliko osoba prvo iznese svoje mišljenje i osećaje o nekom pitanju koje joj se pojavilo, a potom postavi pitanje ostatku grupe, odluku o sprečavanju ili dopuštanju pitanja donesite na osnovu toga da li nas to odvodi od teme, ili doprinosi produbljivanju teme na kojoj se radi.

„Mi“ govor

Kada neko počne da govori MI-govorom, „mi svi ovde mislimo da je to tako...“, trebalo bi prokomentarisati „hoćeš reći da ti misliš da je to tako...“. MI-govor se često javlja kod „škakljivih“ tema po pitanju stavova o tome da li smo razumeli proces ličnih predrasuda i diskriminacije nad osobama/decom sa invaliditetom.

Nedostatak međusobnog slušanja u plenarnoj diskusiji

Slušanje drugih dok govore i neprekidanje izlaganja drugih, su pravila koja se skoro uvek pojavljuju tokom definisanja zajedničkih pravila rada. Čak i u slučaju da se pravilo slušanja drugih i neupadanja u reč, ne nalazi na listi zajedničkih pravila usvojenih na početku treninga, pustite da situacija eskalira i da iz same grupe dođu zahtevi za poštovanjem vremena i prostora drugih. Učenici snose glavnu odgovornost za proces rada, te im tu odgovornost ne treba oduzimati stalnim intervencijama tima.

Dominacija pojedinaca u grupi

I u ovakvim situacijama, odgovornost za reagovanje dele učesnici i voditelj radionice. Ukoliko je dogovoreno (u pravilima rada) da svi imaju dovoljno prostora da se uključe i ako je dogovoreno da se zajedničko vreme poštuje, onda bi dominacija pojedinaca koji uzimaju puno prostora i vremena za sebe bila nepoštovanje tih pravila. Putem moderacije se svakako da uticati na raspored prostora i vremena pojedinaca u grupi, ali taj zadatak nikako ne bi trebalo da ostane samo odgovornost trenera. Pogotovo ako se ne radi o samom početku seta radionica.

Nepoštovanje zajedničkih pravila

Zajednička pravila rada uspostavlja grupa konsenzusom, uz eventualno učešće voditelja radionice, te je prevashodna odgovornost grupe da se dogovorenog pridržava

Škole koje su saradivale u projektu

Leskovac -

Tehnička škola "Rade Metalac" 16000 Leskovac, Dimitrija Tucovića bb.
Hemijsko-tehnološka škola „Božidar Đorđević Kukar“ Vlačkova 94, 16000
Trgovinsko - ugostiteljska škola "Vojislav Nikolajević" Dubočica bb, 16000
Leskovac
Gimnazija, Koste Stamenkovica 15,16 000 Leskovac

Uzice -

Tehnička škola, Trg Svetog Save 34, 31000 Užice
Tehnička škola „Radoje Ljubičić“, Nikole Pašića 17, 31000 Užice

Zajecar -

Ekonomsko-trgovinska škola, Kneginje Ljubice br. 3-5, 19 000
Tehnička škola, Kneginje Ljubice 3-5, 19000 Zajecar
Gimnazija Zajecar, Knjeginje Ljubice 5-7, 19000 Zajecar

Kragujevac -

Druga tehnička škola, Kosovska 8, 34000 Kragujevac
Politehnička škola, Kosovska 8, 3400 Kragujevac

Subotica -

Muzička škola, Štrosmajerova 3, 24000 Subotica
Tehnička škola "Ivan Sarić", Trg Lazara Nešića 9, 24000 Subotica
Srednja medicinska škola, Beogradski put 126, 24000 Subotica
Politehnička škola, Maksima Gorkog 38, 24000 Suboti
Hemijsko- tehnološka škola, Maksima Gorkog 53, 24000 Subotica

Literatura koju smo koristili u pripremi brošure:

- KOMPAS, PRIRUČNIK ZA OBRAZOVANJE MLADIH ZA LJUDSKA PRAVA, Savet Evrope, Program obrazovanja za ljudska prava Direktorata za omladinu i sport Saveta Evrope, 2001.
- PRIRUČNIK ZA TRENERE ZA RAD SA ODRASLIMA NA NENASILNOJ RAZRADI KONFLIKATA, Centar za nenasilnu akciju Sarajevo, autor Nenad Vukosavljević, 2000.
- Radni materijal za treninge: Udruženje studenata sa hendikepom i Centar za razvoj inkluzivnog društva,
- Web prezentacija: www.inkluzivno-obrazovanje.rs/, autori: Udruženje studenata sa hendikepom, Veliki Mali, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom (MDRI-S), 2011.
